

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор ННІ історії, права та міжнародних відносин

Олександр ЖУКОВ

«29» серпня 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
АРХЕОЛОГІЯ СУМЩИНИ

Галузь знань: В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

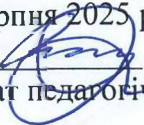
Спеціальність: В9 Історія та археологія

Освітньо-професійна програма: Історія та археологія

Перший рівень вищої освіти

Мова навчання: українська

Погоджено науково-методичною комісією НН інституту історії, права та міжнародних відносин
«28» серпня 2025 р.

Голова: Світлана МОЦАК
кандидат педагогічних наук, доцент

Суми – 2025

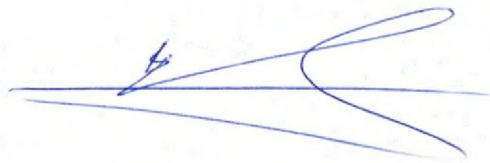
Розробник:

Осадчий Євген Миколайович – кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри історії України

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри історії України

Протокол №1 від «28» серпня 2025 р.

Завідувач кафедри
кандидат історичних наук,
доцент

В'ячеслав ОЛІЦЬКИЙ

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 3	Бакалавр	Рік підготовки:
		1-й
		Семестр
2-й		
Лекції		
16 год.		
Практичні, семінарські		
24 год.		
Лабораторні		
Самостійна робота		
48 год.		
Консультації		
4 год.		
Вид контролю: залік		
Загальна кількість годин – 90		

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Метою вивчення навчальної дисципліни «Археологія Сумщини» є оволодіння студентами знаннями стосовно розвитку вітчизняної археологічної науки, різновидами археологічних джерел та з особливостями окремих археологічних культур на території Сумщини.

Предметом вивчення є історія археологічних досліджень на Сумщині, джерела вивчення археології, археологічна періодизація, археологічне вивчення культур давніх епох, господарської діяльності, способу життя, матеріальної й духовної культури населення, що проживало на території Сумщини від найдавніших часів (за археологічними знахідками).

Навчальна дисципліна «Археологія Сумщини» входить до переліку обов'язкового компоненту освітньо-професійної програми.

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою **інтегральної компетентності**:

ІК 1. Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі історії та археології або у процесі навчання, здійснювати аналіз історичних явищ і подій, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **загальних компетентностей**:

ЗК 6. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 7. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 8. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК 9. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 10. Здатність працювати в команді.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **спеціальних компетентностей**:

СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК 5. Здатність відшуковувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК 10. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

СК 11. Здатність здійснювати та організовувати археологічну діяльність.

СК 13. Здатність аналізувати події і процеси національної історії у загальноєвропейському та загальносвітовому контекстах.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Навчальна дисципліна «Археологія Сумщини» базується на знаннях таких дисциплін як «Давня історія України», «Археологія».

3. Результати навчання за дисципліною

ПРН 1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

ПРН 3. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 5. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

ПРН 6. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

ПРН 13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

Розподіл балів

Поточний контроль											Разом	Загальна сума
T 1.1	T 1.2	T 1.3	T 1.4	T 1.5	T 1.6	T 2.1	T 2.2	T.2.3	T.2.4	T 2.5	84	100
Поточний контроль												
7	7	7	7	7	14	7	7	7	7	7		
Контроль самостійної роботи											16	
1	1	2	2	2	2	1	2	1	1	1		

4.1. Критерії оцінювання видів роботи для поточного контролю

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання студентами всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального навантаження шляхом поточного та підсумкового контролю. Система оцінювання курсу реалізується згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів під час відвідування лекцій, участі у семінарах, виконання тестових завдань та виконання інших видів самостійної роботи.

Поточний контроль у 2 семестрі складається з таких компонентів:

- **84 балів:** участь у **семінарах** – підготовка аналітичних звітів та доповідей і пред'явлення результатів в аудиторії у вигляді усних відповідей, участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань, виконання завдань тестового контролю.

- **16 балів:** опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготування рефератів, есе тощо.

Разом – **100 балів**.

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями:

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
7	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх народів і племен, що мешкали на території Сумщини; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на системному знанні теоретичних положень і юридичної практики. Під час заняття продемонстрована

	активність та ініціативність.
6	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх народів і племен, що мешкали на території Сумщини; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на системному знанні теоретичних положень та окремих прикладах з юридичної практики. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
5	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та в цілому правильно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх народів і племен, що мешкали на території Сумщини; виконує завдання, однак допускає неточності; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на положеннях підручників і навчальних посібників з «Археології», окремих прикладах з юридичної практики. Під час заняття продемонстрована ініціативність.
4	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та в цілому правильно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх народів і племен, що мешкали на території Сумщини; виконує завдання, однак допускає неточності; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на положеннях підручників і навчальних посібників з «Археології».
3	Здобувач вищої освіти дає відповіді на питання семінарського заняття, відтворює дефініції та пояснює зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає, проте неточно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх народів і племен, що мешкали на території Сумщини; завдання виконує з неістотними помилками; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, допускаючи незначні помилки.
2	Здобувач вищої освіти дає відповіді на більшість питань семінарського заняття, відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; лише називає явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх народів і племен, що мешкали на території Сумщини; завдання виконує з неістотними помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, називаючи при цьому їх ознаки.
1	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд, з труднощами виконує завдання, допускаючи змістовні помилки, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття.
0	Відсутність на занятті

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	задовільно
60 - 63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

4.2 Критерії оцінювання рівня теоретичної та практичної підготовки студента

Кількість балів за всі види навчальної діяльності	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
90 – 100	- студент упевнено оперує обсягом навчального матеріалу і застосовує його для розв'язання проблем; - самостійно оцінює факти, явища, вільно висловлює власні думки; - може характеризувати та аналізувати історичну інформацію; - співвідносити події та процеси за періодами на основі наукової періодизації історичної науки; - знає історіографію розглядуваних проблем; - студент виявляє творчі здібності, вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати матеріал, наводити чисельні приклади; - вільно користується тематичними картами; - розуміє основні тенденції розвитку історичних проблем слов'янства;
82 - 89	- студент загалом володіє обсягом навчального матеріалу; - здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, наводити окремі власні приклади; - вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати основні теоретичні й фактологічні положення, явища, але відповідь може бути не зовсім змістовною, цілісною, послідовною, містити деякі фактологічні помилки, неточності; - студент робить незначні помилки, користуючись картою; - не завжди може вірно зробити висновок, добрати переконливі аргументи; - дає загальну характеристику подій (причини, наслідки, значення);

	- встановлює послідовність подій, характеризує причинно-наслідкові зв'язки між ними;
74 - 81	- студент загалом володіє обсягом навчального матеріалу; - здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, наводити окремі власні приклади; - вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати основні теоретичні й фактологічні положення, явища, але відповідь може бути не зовсім змістовною, цілісною, послідовною, містити деякі фактологічні помилки, неточності; - студент робить незначні помилки, користуючись картою; - не завжди може вірно зробити висновок, добрати переконливі аргументи; - не достатньо повно дає характеристику подій (причини, наслідки, значення); - на посередньому рівні встановлює послідовність подій, характеризує причинно-наслідкові зв'язки між ними;
64 - 73	- студент володіє навчальним матеріалом на початковому рівні; - може репродуктивно відтворити незначну частину теоретичного й фактологічного матеріалу; - виявляє знання і розуміння окремих положень курсу; - вміє на елементарному рівні аналізувати, робити узагальнення, порівняння, висновки; - визначає окремі ознаки подій, встановлює їх послідовність; - може дати стислу характеристику окремої постаті; - слабо орієнтується за картами;
60 - 63	- студент володіє навчальним матеріалом на початковому рівні; - може репродуктивно відтворити незначну частину теоретичного й фактологічного матеріалу; - виявляє знання і розуміння окремих положень курсу; - вміє на елементарному рівні аналізувати, робити узагальнення, порівняння, висновки; - визначає окремі ознаки подій, встановлює їх послідовність; - може дати стислу характеристику окремої постаті; - слабо орієнтується за картами;
35-59	- коли студент дуже слабо володіє навчальним матеріалом, нездатний елементарно розпізнавати і відтворити окремі факти, явища, події; - впізнає постать чи подію лише за детальним описом; - не визнає послідовності подій; - відсутні навички роботи з картами; - відповідь має уривчастий, незакінчений, незмістовний характер; - відсутня здатність викласти думку на елементарному рівні; - вибирає правильний варіант відповіді з двох запропонованих (на рівні "так – ні");
1 - 34	- коли студент зовсім не володіє навчальним матеріалом, нездатний елементарно розпізнавати і відтворити окремі факти, явища, події; - не впізнає постать чи подію; - не визнає послідовності подій; - відсутні навички роботи з картами; - відповідь має уривчастий, незакінчений, незмістовний характер; - відсутня здатність викласти думку на елементарному рівні; - вибирає правильний варіант відповіді з двох запропонованих (на рівні "так – ні");

В Університеті передбачено можливість перезарахування результатів неформальної та/або інформальної освіти відповідно до Положення про порядок визнання результатів навчання у неформальній та/або інформальній освіті у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка (<https://sspu.edu.ua/universytet/edusci/normatyvno-pravova-baza>).

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання дисципліни «Археологія Сумщини» можуть бути:

- усний контроль. Усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні викладач ставить перед здобувачем вищої освіти декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усією аудиторією;

- письмовий контроль. Здійснюється за допомогою письмових робіт, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) і протягом усього заняття. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз);

- тестовий контроль. Тести – спеціальні завдання, виконання (чи невиконання) яких вказує на наявність (або відсутність) у здобувача вищої освіти певних знань, умінь.

- підготовка доповідей, есе, презентацій. Передбачає виконання здобувачами вищої освіти різних форм завдань.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до результатів освітнього процесу та освітньої діяльності, розумінню здобувачами вищої освіти значення академічної доброчесності та наслідків недотримання її постулатів.

Питання для самоконтролю

1. Географія розташування та загальна характеристика пам'яток археології Сумської області.
2. Історія археологічних досліджень на Сумщині. Видатні археологи, що працювали на теренах області .
3. Пам'ятки доби мезоліту.
4. Неолітичні стоянки Сумщини.
5. Пам'ятки мар'янівської культури.
6. Середньодніпровська археологічна культура на Сумщині.
7. Бондарихінська археологічна культура на Сумщині.
8. Аристократичні кургани Посулля. Оксютинські кургани.
9. Басівське городище. Більське городище.
10. Скіфські городища басейну Сейму.
11. Скіфські городища басейну Псла та Ворскли.
12. Зарубинецька археологічна культура. Поховальні пам'ятки сарматів.
13. Черняхівська археологічна культура на теренах Сумщини
14. Київська археологічна культура на теренах Сумщини
15. Пам'ятки колочинської культури. Безрицький курганий могильник.
16. Волинцевська культура. Поселення в ур. Стан. Битицьке городище.
17. Городище Новотроїцьке.

18. Археологічні дослідження М. Макаренка у Посуллі. Відкриття роменської культури.
19. Городища роменської культури.
20. Зеленогайський та Шпилівський археологічні комплекси.
21. Роменські городища Середньої Ворскли.

6. Програма навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни «Археологія Сумщини» складається з двох розділів.

Розділ 1. Кам'яний, бронзовий та ранній залізний віки на теренах Сумщини.

Розділ 2. Слов'янські культури старожитності на теренах Сумщини.

7. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

7.1. Тематичні розділи

Розділ 1. Кам'яний, бронзовий та ранній залізний віки на теренах Сумщини.

Тема 1.1. Вступ до археології Сумщини.

Загальна географія розміщення пам'яток археології Сумської області. Виділення основних річкових басейнів лівих приток Дніпра. Степові ділянки.

Тема 1.2. Розвиток археологічних досліджень на Сумщині.

Початок археологічних досліджень на теренах Харківської та Чернігівської губерній у XIX – на початку XX століття. Діяльність окружних музеїв у 20-30 рр. XX століття та ВУАК. Археологічні експедиції І. Ляпушкіна, М. Кучери та О. Сухобокова у повоєнні роки та 60-70 рр. минулого століття. Діяльність археологічних експедицій Інституту археології АН УРСР у 70 – 80 роки XX століття. Розвал СРСР та криза у діяльності археологічних експедицій. Сучасний етап роботи археологічних експедицій та основні напрямки діяльності.

Тема 1.3. Кам'яна доба на Сумщині.

Перші мезолітичні стоянки. Неоліт Сумщини. Лизогубівська стоянка. Стоянки ямково-гребінцевої культури

Тема 1.4. Доба бронзи на Сумщині. Курганні старожитності. Ямна, катакомбна та зрубна археологічні культури. Мар'янівська та бондарихінська культури. Пам'ятки пізнього етапу чорноліської культури на Ворсклі.

Тема 1.5. Пам'ятки раннього залізного віку на Сумщині.

Басівське городище на Сулі та Пустовійтівські кургани. Більське городище та пам'ятки його периферії. Скіфські поселення. Дослідження городищ Путивльського Посейм'я. Ширяєвське городище.

Тема 1.6. Матеріальна культура племен раннього залізного віку. Металургія. Гончарство, ювелірна справа. Промисли.

Розділ 2. Слов'янські культури та давньоруські старожитності на теренах Сумщини.

Тема 2.1. Ранньослов'янські старожитності на теренах Сумщини.

Зарубинецька археологічна культура на теренах Сумщини. Київська археологічна культура на теренах Сумщини.

Тема 2.2. Археологічні культури доби Великого переселення народів. Черняхівська культура. Поховання сарматів. Угорські поховання городища Новотроїцького.

Тема 2.3. Слов'янські пам'ятки Сумщини. Поселення колочинської культури. Бездрицький курганий могильник. Волинцевська культура. Битицьке городище та поселення в ур. Стан.

Тема 2.4. Роменська археологічна культура. Городища роменської АК. Поховальний обряд роменської культури. Курганні могильники Зелений Гай, Шпилівка, Журавне.

Тема 2.5. Охорона археологічної спадщини області. «Звід пам'яток історії та культури. Сумська область»

7.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин				
	Денна форма				
	Усього	у тому числі			
		лек	пр	конс	ср
1	2	3	4	5	6
Розділ 1.					
Кам'яний, бронзовий та ранній залізний віки на теренах Сумщини					
Тема 1.1. Історія вивчення пам'яток археології Сумщини.	8	2	2		4
Тема 1.2. Розвиток археологічних досліджень на Сумщині.	6		2		4
Тема 1. 3. Кам'яна доба на Сумщині.	8	2	2		4

Тема 1.4. Доба бронзи на Сумщині.	8	2	2		4
Тема 1.5. Пам'ятки раннього залізного віку на Сумщині.	8	2	2		4
Тема 1.6. Матеріальна культура племен раннього залізного віку	10		4		6
Розділ 2. Слов'янські культури та давньоруські старожитності на теренах Сумщини					
Тема 2.1. Ранньослов'янські старожитності на теренах Сумщини.	12	2	4		6
Тема 2.2. Археологічні культури доби Великого переселення народів .	8	2	2		4
Тема 2.3. Слов'янські пам'ятки Сумщини .	8	2	2		4
Тема 2.4. Роменська археологічна культура	6		2		4
Тема 2.5. Охорона археологічної спадщини області	8	2	2		4
Усього годин	90	16	24	4	48

7.3. Теми лекційних занять

№з/п	Назва теми	Години
1	Історія вивчення пам'яток археології Сумщини.	2
2	Кам'яна доба на Сумщині	2
3	Доба бронзи на Сумщині	2
4	Пам'ятки раннього залізного віку на Сумщині.	2
5	Ранньослов'янські старожитності на теренах Сумщини.	2
6	Археологічні культури доби Великого переселення народів	2
7	Слов'янські пам'ятки Сумщини	2
8	Охорона археологічної спадщини області	2
Разом		16

7.4. Теми семінарських занять

№з/п	Назва теми	Години
1	Історія вивчення пам'яток археології Сумщини.	2
2	Розвиток археологічних досліджень на Сумщині.	2
3	Кам'яна доба на Сумщині	2
4	Доба бронзи на Сумщині	2
5	Пам'ятки раннього залізного віку на Сумщині	2
6	Матеріальна культура племен раннього залізного віку.	4
7	Ранньослов'янські старожитності на теренах Сумщини.	2
8	Археологічні культури доби Великого переселення народів	2
9	Слов'янські пам'ятки Сумщини	2
10	Роменська археологічна культура.	2
11	Охорона археологічної спадщини області	2
Разом		24

7.5. Самостійна робота

№з/п	Назва теми	Години
1	Історія вивчення пам'яток археології Сумщини.	4
2	Розвиток археологічних досліджень на Сумщині.	4
3	Кам'яна доба на Сумщині	4
4	Доба бронзи на Сумщині	4
5	Пам'ятки раннього залізного віку на Сумщині	4
6	Матеріальна культура племен раннього залізного віку.	6
7	Ранньослов'янські старожитності на теренах Сумщини.	6
8	Археологічні культури доби Великого переселення народів	4
9	Слов'янські пам'ятки Сумщини	4
10	Роменська археологічна культура.	4
11	Охорона археологічної спадщини області	4
Разом		48

8. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя. Збірник наукових праць. ІА НАНУ, СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 2003. 108 с.
2. Баран В. Д., Баран Я. В., Черняхівська культура, Історичні витоки українського народу. Київ, 2005. 208 с.
3. Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян. Київ: Наук, думка, 1991. 144 с.
4. Давня історія України: У 2-х кн. / Толочко П.П., Козак Д.Н., Крижицький Д.Н., Моця О.П. та ін. Київ: Либідь, 1994, 1995.
5. Довженко В.Й. Розкопки біля с. Волинцевого Сумської області. Археологічні пам'ятки УРСР 1952 р. Т. 3. С. 251 – 270.
6. Звагельський В. Б. Літописні міста Сумщини . З нашої давнини. Нарис. Суми: Видавництво «Слобожанщина», 1994 63 с.
7. Іллінська В.А. Курган Старша Могила - пам'ятка архаїчної *Скифії*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Illinska_Varvara/Kurhan_Starsha_Mohyla_pamiatka_arkhaichnoi_Skifii/
8. Історія міст і сіл Української РСР. Сумська область. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. 695 с.
9. Каравайко Д.В. Городище Ширяєве: попередні результати досліджень. Українська археологія: здобутки, сучасний стан та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (7-8 лютого 2020 р., м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 60-63.
10. Каравайко Д.В. Дослідження пам'яток раннього залізного віку на території Путивльського Посейм'я. І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23-25 листопада 2018), Київ: ІА НАНУ, 2018, С. 113.
11. Коваленко О. П. Сіверщина від сивої давнини до сьогодення. Історичні нариси. ЗАТ «Іса-інтерпапір». Суми, 2009. 310 с.
12. Корогод Б. Л., Корогод Г. І. Нарис історії Сумщини (Випуск І). З найдавніших часів до середини XVII ст. Суми: СОД, видавництво Козацький вал, 2000 154 с.
13. Сумщина в історії України: Навчальний посібник. Суми: Видавництво «МакДен», 2005. 496 с.
14. Сухобоков О.В. До питання про пам'ятки волинцівського типу. Археологія, 1977 р. Т. 21. С. 50 – 66.
15. Українська археологія: здобутки, сучасний стан та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (7-8 лютого 2020 р., м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. 200 с.

Додаткові:

1. Авхутська С., Турков В. Радянська історіографія соціально-економічного розвитку Південно-Східної Русі в XII – першій половині XIII ст. // Емінак: науковий щоквартальник. 2019. № 2 (26) (квітень-червень). С. 168-176.
2. Баран В.Д. Черняхівська культура За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. К.: Наукова думка, 1981. 264 с.
3. Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян. Київ: Наук, думка, 1991. 144 с.
4. Василенко Г. К. Велика Скіфія [Текст] / Г. К. Василенко. Київ : Знання, 1991. 48 с.
5. Винокур І. С. Археологія України : [підруч. для студентів історичних спеціальностей вищих навч. закладів] / І. С. Винокур, Д. Я. Телегін. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 479 с.
6. Гавриленко І.М., Ткаченко О.М. Розвідка у Середньому Поворсклі [1994 р.]. ПАЗ. — Полтава, 1995. Ч. 3. С. 93-95.
7. Гейко А.В. Археологічні розкопки на селищі скіфського часу біля села Глинське у Поворсклі. АЛЛУ. 1999. № 2 (6). С. 24-26.
8. Давня історія України: У 2-х кн. / Толочко П.П., Козак Д.Н., Крижицький Д.Н., Моця О.П. та ін. Київ: Либідь, 1994, 1995.
9. Давня історія України: У 3-х кн. / Толочко П.П. та ін. Київ: Наукова думка, 1997, 1998.
10. Залізник Л.Л. Первісна історія України. Київ: Вища школа, 1999. 263 с.
11. Каравайко Д.В. Городища раннього залізного віку на Сеймі. Старожитності раннього залізного віку. Археологія і давня історія України. 2015. Вип. 2 (15). С. 65 – 76.
12. Каравайко Д.В. До витоків вивчення юхнівської культури. Археологія. 2017. № 2. С. 110 – 117.
13. Каравайко Д.В. Останні дослідження городища скіфського часу Ширяєво. Проблеми історії та археології України: Матеріали XI Міжнародної конференції. Харків, 2018. С. 17 – 18.
14. Каравайко Д.В. Плаксіна Е.В. Городища раннього залізного віку Путивльщини. Археологічні дослідження в Україні 2014. К., 2015. С. 216 – 217.
15. Кулатова І.Н., Супруненко А.Б. Більське городище в науковій і пам'яткоохоронній діяльності Полтавського центру охорони та досліджень пам'яток археології. Археологія і давня історія України, 2015, вип. 2 (15). С. 265-278.
16. Пачкова С.П. Зарубинецька культура // Енциклопедія сучасної України : у 30 т / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2020.
17. Синиця Є. В. Черняхівська культура // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т - Я. С. 529.

18. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І Т. Археологія та стародавня історія України. Київ: Либідь, 1992. 375 с.

Інформаційні ресурси:

<http://history.sumy.ua>

<http://archeos.org.ua>

<http://history.org.ua/uk>